

A reformkori városok és a polgárság kollektív reprezentációi

Czoch Gábor: „A városok szíverek.”
Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony, 2009.
210 oldal

Czoch Gábor tanulmánykötetete a magyarországi reformkori városiasodás problémáit a korábbiaktól eltérő, újszerű és egyben új eredményeket is hozó megközelítésben vizsgálja. A szerző ugyanis nagyrészt újraértékeli a korábbi reformkori eredetű történetírói diskurzusnak azon, többnyire kritikus megállapításait, amelyek a 19. század első felének magyarországi városait s vele a polgárságot érintik. A korábbi szakirodalom tudniillik leggyakrabban csak azt hangsúlyozta, hogy a gyakran egyébként is idealizált nyugat-európai városfejlődéssel szemben a magyarországi városoknak a polgári átalakulásban játszott szerepe elmarad attól, amit a történész szakma sokszor normaként fogalmaz meg. A kérdés kapcsán bevett történetírói fordulatnak, közhelynek tűnik a magyarországi egyenetlen modernizációt, illetve az ország gazdasági-társadalmi alulfejlettségét a városiasodás és a polgárság gyengeségével magyarázni. A fenti, sokszor sommás elmarasztaló vélemények alaposabb mérlegelése, historiográfiai előzményeik és politikatörténeti kontextusaik érdemi feltárása azonban nagyrészt elmaradt. Ezért is fontos Czoch Gábor kötetete, amely a fenti mulasztást problémacentrikusan, alapos elméleti felkészültséggel és a fogalmak precíz elemzésével pótolja.

Czoch Gábor, aki kandidátusi értekezését a „Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében.” (1997) címmel írta, jelen kötetében a magyarországi reformkori urbanizáció problémáinak szakértőjeként a témához kapcsolódó, 1998

és 2008 között született tanulmányait gyűjtötte össze. A szerzőt egyébként a szélesebb szakmai nyilvánosság az utóbbi időben megjelent város- és társadalomtörténeti tanulmánykötetek szerkesztőjeként, illetve társszerkesztőjeként is ismerheti.¹

Czoch kötetének fő témája a magyarországi városfogalomnak a 19. század első felében tapasztalható átalakulása. A több évszázados tradícióval bíró jogi városfogalom ugyanis a politikai és a tudományos közbeszédben az 1840-es évekre a demográfia, a terület és az etnicitás kérdéseivel egészült ki. A szerző kötetének központi, a tanulmányokat összefűző problematikája az, hogy milyen módon ment végbe ez az átalakulás, s a városokat érintő diskurzusok milyen térben és milyen szereplők által artikulálódtak. A kötetben közölt írások két, egymással szorosan érintkező kérdés köré csoportosulnak. A tanulmányok egy része a politikai vitákat és a kérdés historiográfiai előzményeit elemezve a város és a polgárság reformkori országos reprezentációit teszi vizsgálat tárgyává. A kötet másik része pedig az elemzési szint megváltoztatásával, elsősorban Kassára koncentrálva a reformkori városok belső viszonyait és polgárságuk összetételét (etnikai-felekezeti háttér, rendi jogállás, a városi térszerkezet stb.) elemzi.

¹ Például: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor (szerk.): *Az Atelier-iskola: tanulmányok Granasztói György tiszteletére.* Budapest, 2008.; *Atelier*; Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára.* Budapest, 2008.; Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Pozsony, 2005.

A *reformkori urbanizáció és a polgárság megítélésének kérdése* című írás az első nagyobb terjedelmű, a kötet témájába bevezetést nyújtó értekezés. A tanulmány a reformkori „városi kérdés” kapcsán – mely magában foglalja a szabad királyi városok belső igazgatása, felsőbb állami ellenőrzése és az országgyűlési jogállásuk kérdéskörét – a magyarországi városok és a polgárság reprezentációinak a 19. század első felében történő átalakulására koncentrál: a korabeli urbanizáció főbb jellemzőit ismerteti, felvázolja a reformkori városokról szóló vita hátterét és a polgárság nemzetiségi összetételének problematikáját. A szerző szerint a polgárság nemzetiségi hovatartozásának kérdése markánsabban az 1830-as évek vitáiban jelentkezett először, és az 1840-es évekre kapott nagyobb hangsúlyt, nagyrészt a liberális reformértelmiség és a vármegyei magyar nemesség törekvéseinek köszönhetően.

A kötet második fontos és témaválasztásában is újszerű tanulmánya *Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843/1844-es városi törvény vitái* címet viseli. Czoch az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött közjogi bizottság 1793-as városmeghatározása és az 1843-as városi törvénytervezet első paragrafusára kapcsán a magyarországi városfogalomnak a fél évszázad során történt jelentős módosulását állapítja meg, s azt a következtetést vonja le, hogy az 1840-es évekre a jogi státuszon és privilégiumokon alapuló városfogalom térbeli és demográfiai dimenziókkal is bővült. A városi tér, terület fogalmi megragadásának a korszakban tapasztalható problémái pedig részben abból is származhattak, hogy a városok térbeli, földrajzi kiterjedése és a városi hatóság hatásköre a reformkorban még eltért egymástól. Vagyis a városi tér jogi szempontból erősen töredezett volt, egyéni és kollektív privilégiumok szabták át.

A kötet harmadik tanulmánya a városokról szóló reformkori diskurzus új – etnikai és demográfiai – tartalmaira hívja fel a figyelmet. A *Pozsony és a „városi kérdés a*

reformkorban” című dolgozat egyben a városok országgyűlési szavazati jogával kapcsolatos vitákba is betekintést enged, mintegy esettanulmányként mutatja meg a korabeli országgyűlési alkumechanizmusokat, a döntéshozatali folyamatot s legfőképpen azt, hogy milyen volt az országgyűlésnek is helyet adó Pozsony kollektív reprezentációja a magyar diétán. Az 1843/44-es országgyűlésen a városokról szóló törvényjavaslat kapcsán Nógrád megye követe vetette fel azt a javaslatot, mely szerint vonjanak el fél szavazatot Pozsonytól, mert a város népesége a fél szavazat birtoklásához szükséges 30 ezres lélekszámot csak a közigazgatásilag nem hozzá tartozó Váralja településsel együtt éri el, továbbá Pozsony elleni érvként felmerült a város nem magyar etnikai jellege is. Czoch álláspontja szerint a szavazatokról kialakult ezen vita is már egy új, a korábbi rendi városfelfogáson túlmutató városfogalom megjelenését jelzi. Vagyis azt, hogy a magyarországi városok reformkori reprezentációja a 19. század közepére két új elvvel, a demográfiai, illetve a városok etnikai összetételének az eszméjével is gyarapodott.

A kötet negyedik, a *Területi és térszerkezeti változások Kassán* című tanulmánya mindenekelőtt a 19. századi Kassa külső képeinek, területi sajátosságainak és térszerkezeti jellemzőinek átalakulásáról szól. Ehhez a tematikához legfőképp a városról fennmaradt képi ábrázolásokat, térképeket, illetve városleírásokat és statisztikai forrásokat használ a szerző. Véleménye szerint a 19. század első felében Kassa térszerkezetében a legfontosabb változás a városfalak, kapuk és bástyák lerombolása, továbbá a külvárosok jelentős mértékű kiépülése volt. A belváros és a külvárosok mind szorosabb illeszkedését pedig a szóhasználatnak a korszakban megfigyelhető változásai is képesek érzékeltetni. Vagyis a 19. században a legfontosabb, a városi tér szemantikai tagoltságát érintő átalakulás az, hogy a „város – külváros” felosztás helyét átveszi a szoro-

sabb jogi és térbeli kapcsolatot megjelenítő „belváros – külváros” kifejezések használata.

A kötet legnagyobb terjedelmű tanulmánya *A polgárság és a polgárjog Kassán a 19. század első felében* című írás, mely a 19. század első felének a városi polgárjog kérdésével kapcsolatos korábbi szakirodalmi megállapításait módosítja. A korszakra vonatkozólag a polgárjoggal rendelkező hagyományos rendi városi réteg háttérbe szorulását, pozícióvesztését szokták megállapítani, s mindenekelőtt e réteg elzárkózását említik az úgymond feltörekvő újabb polgári vállalkozói rétegekkel szemben. Azonban a fenti, nagyrészt a pesti reformkori társadalom vizsgálatán alapuló megállapítások a szerző szerint Kassára nem érvényesek. Czoch a kassai polgárjegyzékben újonnan felvettek adatait elemezve megállapítja, hogy a kassai polgárjogúak társadalmi összetétele a korszakban meglehetősen heterogén képet mutat. Egyaránt találkozhatunk a polgárkönyvbe felvett arisztokrata, manufaktúratulajdonos, értelmiségi és kézműves új kassai polgárral. Egyben megfigyelhető a kézműves elem visszaszorulása is, és helyüket az egyre nagyobb számban polgárjogot nyerő kereskedők, városi értelmiségiek és tisztviselők veszik át. Mindezek nyomán Czoch inkább a polgárjog szerepének átalakulásáról s nem annak eljelentéktelenedéséről ír, s azt hangsúlyozva, hogy a polgárjog „a közösség általi megbecsülés kifejezője maradt”. (144. old.) Ugyanakkor ő is elismeri, hogy nincs szó a rendi normák változatlan továbbéléséről, inkább csak arról, hogy a polgári átalakulás a hagyományos rendi keretek „átértelmezésével” történik.

Czoch Gábornak *A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján* címét viselő írása az etnikai identitások lokális (Kassán megjelenő) alakzatait elemzi. A szerző abból a tényből kiindulva, hogy a reformországgyűléseken a liberális ellenzék és a saját magyarországi városokkal szembeni kritikájában meghatározó érvként szerepelt a polgárság idegen, többnyire német erede-

te, a kutatási lépték megváltoztatásával a mindennapi társadalmi gyakorlatok szintjén vizsgálta a városokban megjelenő nemzeti identitások kérdését. Mivel az 1850/51-es országos összeírás a nemzeti identitásra is rákérdezett, így ezen kérdésben a kassai adatsorok lokális kutatásokra is alkalmasnak adnak. Kassán a szerző megállapítása szerint a korszakban a szlovákok relatív többségben (41%) voltak, őket követték számarányukat tekintve a magyarok (33%), majd harmadikként a németek (12%). A városban azonban a nemzetiségi besorolás bizonyos fokú képlékenységet is meg lehet állapítani. Egyrészt több esetben származási helyet adtak meg nemzetiségként, így például lembergi, stájer vagy tiroli származású kassai polgárt is összeírtak. Másrészt a vegyes nemzetiségű családok (ami egyáltalán nem ritka jelenség) esetében a gyermekeknek nem egy esetben eltérő nemzetiséget adtak meg, valószínűleg tudatos családi stratégiával összhangban. Ezen jelenségeket Czoch a nemzeti identitás kiforratlanságaként értelmezi, s leginkább azt igyekszik kiemelni, hogy „a felekezeti nyitottság mellett a nemzeti hovatartozás szerinti választóvonalak közötti átjárás is gyakorinak tűnik”. (161. old.)

A kötet utolsó előtti tanulmánya: *A reformkori közigazgatás az éhínséggel szemben (1845–1847) Kassa példája*. Az 1845-ben pusztító burgonyavész és az 1847-es rossz gabonatermés nyomán keletkezett éhínség miatt a szabad királyi városokra és így Kassára is óriási terhek hárultak. A város többek között élelmet osztott, közmunkát szervezett, ellenőrzés alá vonta a helyi piacot. A szerző szerint több oka is volt annak, hogy nem a központi kormányzervek, hanem a helyi hatóságok vállalták magukra a munka oroszlánrészét az éhínség következményeinek az enyhítésében. Egyrészt nyilvánvalóan nem állt rendelkezésre kellő forrás, másrészt hiányoztak a megfelelő szervezeti–intézményi keretek (a közigazgatás gyengesége), harmadrészt az a tényező is szerepet játszott, hogy a központi kor-

mányzat a válság kezelését elsősorban helyhatósági ügynek tekintette.

A kötet záró tanulmánya *A reformkori polgárság történeti emlékezete a 19. század második felében* című írás, amely elsősorban arra keresi a választ, hogyan alakult a reformkori városok és polgárság történeti emlékezete a 19. század második felében. Az elemzés a kollektív történeti emlékezet két területét érinti: Czoch vizsgálta a középfokú történelemtankönyveket, majd elemezte a századfordulón megjelent nagyobb történeti összefoglalókat. Eredményei szerint a tankönyvek a 19. század első felének magyar történelmét tárgyalva nem foglalkoznak érdemben a városokkal és a polgársággal. Mivel a magyar történelem korábbi időszakára kiterjesztett vizsgálata sem hozott a városokat alapvetően pozitív színben feltüntető eredményeket, Czoch joggal jegyzi meg tanulmányának ezt a részét lezárva: „*A tankönyvek alapján tehát a városok és a polgárság története [...] tulajdonképpen nem vagy csak alig tartozik a nemzet történetéhez.*” (189. old.) Ezek után természetesen felvetődik az a kérdés, hogy a századforduló nagy történeti összefoglalásaiban milyen kép tárul elénk a magyarországi városokról és a polgárságról. Czoch három történész reprezentatív alkotását vizsgálata meg a fentebb ismertetett szempontok szerint. Horváth Mihály munkái, Grünwald Béla: *A régi Magyarország (1711–1825)* című monográfiája és a Szilágyi Sándor főszerkesztése alatt megjelent tíz kötetes *A Magyar nemzet története* sorozat Ballagi Géza által írt 9. kötete vált a vizsgálat tárgyává. Noha a történettudományi munkákra az árnyaltabb, többoldalú értékelések jellemzőek, mégis a városokról és a polgárságról kialakított képük alapvetően kritikus, a városok idegenségét és viszonylagos fejletlenségüket hangsúlyozzák, s szerepüket a magyar történelemben negatívként értékelik. A szerzők – legyen szó történelem tankönyvet írókról vagy szaktudományt művelőkről – többnyire átveszik a 19. század első feléből származó

ismertetéseket, elemzéseket, anélkül, hogy azokat reflexió tárgyává tennék.

A kötet utolsó tanulmánya nyomán válik leginkább világossá az olvasó számára az, hogy miért is van szükség a szerző által felvetett problémák, a városok és a polgárság kollektív reprezentációinak a vizsgálatára. A kötetben ugyanis Czoch Gábor a magyarországi városreprezentációk keletkezésének és átalakulásának dinamikáját a reformkori politika- és társadalomtörténet kontextusába illesztve tárja fel, s ezzel egy a városokról és a polgárságról kialakult s nem egy vonatkozásban mára már megkövesedett történeti kánont, interpretációs hagyományt tesz idézőjelbe. Ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy kutatásainak elméleti kiindulópontja, a reprezentáció fogalmi bázisa a Marcel Mauss és Émile Durkheim neve által is fémjelzett francia társadalomtudományi hagyományba illeszkedik. A kötet elméleti alapvetéseként mindenekelőtt – ahogy a szerző a kötet első bevezető jellegű tanulmányában is kifejti – a Roger Chartier a *Világ mint reprezentáció* című 1989-es *Annales*-beli, új utakat mutató cikkére² kell gondolni, amelyben a neves francia történész a kimerülőben lévő társadalomtudományi paradigmák 'osztály' fogalma helyett a 'társadalmi identitást' helyezi az elemzés fókuszpontjába. A társadalmi identitás reprezentációinak (megjelenítéseinek) vizsgálata egyben a korábbi, sokszor csak leíró szemléletű városbiográfiák és a honismereti irodalom meghaladására is alkalmas eszköz. A társadalmi identitás elismertetése, megjelenítése ugyanis a mindenkori diszkurzív harcok tétjeként funkcionál, s egyben a történész számára elsőrendű elemzési kategória is. Czoch Gábor kötetében tehát elsősorban arra keresi a választ, hogy az uralmon lévők a (reformkor rendi országgyűlése) milyen módon képesek a társadalom osztályozására, vagyis pontosabban saját, a városokat

² Chartier, Roger: *Le monde comme représentation*. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 44e. Année, No. 6. (Nov.–Dec.) 1505–1520.

érintő reprezentációikat a rendi polgársággal elfogadtatni, illetve a városok mennyiben képesek ezzel szemben az önmagukról kialakított képet megvédeni, érvényesíteni. A szerző tulajdonképpen a városok és a polgárság kapcsán kialakult reformkori „identitásdiskurzus” törésvonalainak a feltárását, elemzését végezte el. Ez a reprezentáció fogalmára épülő alapvetés teszi lehetővé azt is, hogy a kutatás során a szerző a diskurzuselemzés és a statisztikai alapon álló társadalomtörténeti analízis szempontjait szorosán egymásra építve érvényesítse. Így a kötetet a narratív források (többek között országgyűlési naplók, helytartótanácsi és kamarai iratok), térképek és kvantitatív elemzések (adatbázisok, történeti statisztikai kiadványok) Czoch általi magabiztos, szakmai erudíciót tükröző felhasználása jellemzi. Noha egyetlen tanulmánykötet értékelése kapcsán sem merülhet fel igényként – a műfajból adódóan – az adott probléma mindenre kiterjedő tárgyalása, hiszen egy tanulmánykötet szükségszerűen töredékes, mégis a szerző azzal, hogy csak Kassát (s kisebb részben Pozsonyt) választotta lokális kutatásának fő témájául, felvet egy

problémát. Mivel a magyarországi városrendszernek a reformkorban már egyre fontosabbá váló alföldi és dunántúli elemei hiányoznak a kötetből, Kassa és Pozsony önmagukban valószínűleg nem az egész reformkori „városi kérdés” lokális szintjét reprezentálják, hanem annak csak egy regionális variánsát.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Czoch Gábor kötete fontos hozzájárulás a magyar várostörténet szakirodalmához, mind módszertanilag, mind választott témáját tekintve hiánypótló, több szempontból pedig inspiráló, továbbgondolásra ösztönző alkotás. Mindenképpen meg kell említeni a korábban ismertetett tartalmi erények mellett a kötet formai erősségeit is, elsősorban a szerkesztésbeli koherenciáját, illetve azt, hogy a jól kiválasztott ábrázolások, metszetek és térképek nagyban megkönnyítik a szövegek értelmezését, s nem utolsósorban vizuális élményt is jelentenek az olvasóknak.

KOSÁRKÓ LÁSZLÓ